

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ ТА ІНСТИТУТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА І НАУКИ

УДК 347.993

Федоренко В. В., аспірантка кафедри
конституційного права КНУ ім. Т. Шевченко

Проблеми реалізації конституційних засад судочинства у статусі та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні та зарубіжних країнах

В даній науковій статті розглядається актуальне питання щодо реалізації конституційних засад судочинства у статусі та діяльності та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні та зарубіжних країнах.

Ключові слова: Конституція України, конституційні засади, судочинство, суди загальної юрисдикції, юрисдикція.

В данной научной статье рассматривается актуальный вопрос по реализации конституционных принципов судопроизводства в статусе и деятельности и деятельности судов общей юрисдикции в Украине и зарубежных странах.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционные принципы, судопроизводство, суды общей юрисдикции, юрисдикция.

In this article the relevant scientific questions about the implementation of the constitutional principles of justice and the status and activities of courts of law in Ukraine and foreign countries.

Keywords: Constitution of Ukraine, constitutional principles, judicial proceedings, courts of law, jurisdiction.

Актуальність теми. У Конституції України (ст. 124) прямо зазначено, що судочинство здійснюється Конституційним Судом України і судами загальної юрисдикції [1, с. 34]. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Це означає, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з Основним Законом України права й свободи людини і громадянина захищають у межах відповідних процесуальних форм суди адміністративної, господарської, конституційної, кримінальної та цивільної юстиції.

Виклад основного матеріалу. У правовій державі судочинство ґрунтується на засадах, визначених її основним законом. Ці засади забезпечують права учасників судового процесу, гарантії їх реалізації в такий спосіб, щоб кожній зацікавленій особі створити реальну можливість для здійснення свого конституційного права на судовий захист. Отже, у правовій державі основні засади судочинства мають демократичні риси й загальну правозахисну спрямованість.

На підставі статті 125 Конституції України система судів загальної юрисдикції повинна будуватися за принципами територіальності та спеціалізації [1, с. 35].

Перший з них означає, що суди загальної юрисдикції створюються в районах, містах,

областях, в Автономній Республіці Крим, а також, що діяльність окремих судів може поширюватися на певну територію, у тому числі й на кілька областей і на всю територію держави. Тобто, територіальний принцип побудови судової системи означає, що юрисдикція окремих ланок судової системи поширюється на певні території, які можуть збігатися з адміністративно-територіальними одиницями, але можуть і не збігатися з ними. Побудова судів за територіальним принципом з урахуванням транспортних комунікацій і зв'язку між населеними пунктами покликана забезпечити наближення судів до населення та їх доступність. Підставами для утворення чи ліквідації суду є зміна адміністративно-територіального устрою, передислокація військ або реорганізація Збройних Сил України, зміна визначеної законом системи судів, а також інші підстави, передбачені законом. Потребує законодавчого закріплення правовий режим адміністративно-територіальних одиниць як окремих складових адміністративно-територіального устрою. Тому назріла нагальна необхідність прийняття Закону про адміністративно-територіальний устрій. Лише після вирішення питань адміністративно-територіального устрою можна приступити до розробки пропозицій щодо структури судових органів. Вважаємо доцільним запровадження судових округів, які не співпадатимуть з адміністративно — територіальними одиницями. Їх окреме фінансування та відрив від органів влади забезпечить реальні гарантії принципу незалежності суддів.

Другий принцип передбачає спеціалізацію суддів зазначених судів, запровадження відповідних організаційних структур — галузевих судів для розгляду окремих категорій справ, зокрема кримінальних, цивільних, сімейних, адміністративних, як це передбачено Концепцією судово-правової реформи в Україні, схваленою Верховною Радою України 28 квітня 1992 р. [2]. Принцип спеціалізації полягає в тому, що в системі судів загальної юрисдикції утворюються спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій, а саме господарські, адміністративні та інші суди визначені як спеціалізовані. Аналіз світового досвіду дає підстави стверджувати, що спеціалізація у правосудді визначається трьома рівнями: як загальна спеціалізація судів, як окрема (вторинна) спеціалізація судів і як внутрішня спеціалізація суду. Організація системи судів загальної юрисдикції за принципом спеціалізації означає поділ предмету діяльності судів на окремі сфери правосуддя та наступну диференціацію за різними ознаками юрисдикцій. Спеціалізація суддів визначається як розподіл праці в конкретній судовій установі, закріплення суддів за певними категоріями справ, віднесених до юрисдикції даного суду. Спеціалізація судів і суддів у розгляді справ певних категорій населення сприяє поглибленому знанню суддями окремих галузей законодавства та практики його застосування, підвищенню професіоналізму суддів і, отже, більш надійному захисту прав і свобод людини, прав і законних інтересів юридичних осіб. Визначальним у побудові системи судів загальної юрисдикції має бути використання переваг спеціалізації, яка необхідна для забезпечення фахового судового захисту в тих правовідносинах, регулювання яких становить для суспільства особливий пріоритетний інтерес, зокрема у сфері державного управління, економіки, оподаткування, соціального захисту, захисту і підтримки сім'ї та неповнолітніх.

Нині в Україні функціонує система судів загальної юрисдикції, встановлена Конституцією України та Законом України "Про судоустрій України" від 7 лютого 2002 р. На підставі статті 18 цього Закону цю систему становлять місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, вищі спеціалізовані суди і Верховний Суд України [3]. Цією ж статтею встановлюється, що до системи судів загальної юрисдикції належить Касаційний суд України, але Конституційний Суд України своїм рішенням №20-рп від 11 грудня 2003 р. визнав положення Закону України "Про судоустрій

Україні” про утворення в системі судів загальної юрисдикції Касаційного суду України таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним) [4].

Попри диференціацію системи судів загальної юрисдикції, для них властивий і процес інтеграції, що визначається принципом єдності системи судів загальної юрисдикції. Реалізація цього принципу забезпечується:

- єдиними засадами організації та діяльності судів;
- єдиним статусом суддів;
- обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції;
- обов'язковістю виконання на території України судових рішень;
- єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів;
- фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України;
- вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.

Суди загальної юрисдикції утворюють єдину систему судів загальної юрисдикції, яка перебуває в постійному розвитку. Одні її елементи втрачають своє значення, тоді як з'являються інші, нові елементи цієї системи [5, с. 347].

За статтею 125 Конституції України та статтею 47 Закону України “Про судоустрій України” найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Він діє у складі Пленуму Верховного Суду України, Судової палати в цивільних справах; Судової палати у кримінальних справах; Судової палати в господарських справах; Судової палати в адміністративних справах. У складі Верховного Суду України діє також Військова судова колегія. Крім того, для вирішення внутрішніх організаційних питань діяльності Верховного Суду України діє Президія Верховного Суду України [1, с. 35; 3].

Структуру судової влади в зарубіжних країнах охоплюють, перш за все, самі суди. У країнах англосаксонської правової системи часто вони утворюють єдину систему, в якій різні гілки замикаються на єдиний верховний суд. У той же час у все більшій кількості країн, особливо в континентальній Європі, спостерігається тенденція до полісистемності. Це означає, що в країні створюється кілька незалежних одна від одної систем загальних і спеціалізованих судів на чолі зі своїми вищими судами [6, с. 17].

У країнах з романською правовою системою та деяких інших часто поряд із системою судів загальної юрисдикції (тобто розглядають головним чином цивільні і кримінальні справи) створюється окрема система адміністративної юстиції, очолювана органом, який зазвичай іменується державною радою і здійснює також деякі інші функції (Франція, Італія), або верховним адміністративним судом (Швеція) [7, с. 379].

У всіх державах, за винятком зовсім невеликих, наприклад Науру, Тувалу, де населення становить менше 10 тис. людина, діють декілька різних ланок загальних судів. Спочатку розглядають справу суди *першої інстанції* (мирові судді, поліцейські суди, районні суди, суди судових округів і ін.) У більшості країн другою інстанцією є особливі *апеляційні* або високі суди (у країнах тоталітарного соціалізму такої ланки немає), куди можна звертатися зі скаргами на рішення суду першої інстанції. В апеляційному суді весь процес повторюється аналогічно процедурі першої інстанції, але можливе залучення нових свідків, пред'явлення додаткових доказів. Наступна інстанція — *касаційна*. Це або вищестоящий суд, або верховні суди, іноді офіційно називаються касаційними. Вони засідають тільки в складі професійних суддів (без народних і присяжних засідателів), але не розглядають факти, докази, а перевіряють справу тільки з точки зору дотримання закону в судовому процесі (іноді й до нього,

наприклад, у ході попереднього слідства) [8, с. 17].

Найбільш значущою з систем, що співіснують з системою загальних судів, і понад усе схожою з нею по структурі є система адміністративних судів, яку часто називають "адміністративна юстиція". Її роль у багатьох європейських країнах дуже істотна.

Поряд із системою загальних і адміністративних судів діють інші самостійні спеціалізовані системи судів. Судова система країни в цілому як би складається з кількох автономних підсистем, кожна зі своєю компетенцією.

Система конституційно-правових засад (принципів) організації і діяльності судів загальної юрисдикції у нормативному порядку не визначена. В основу класифікації системи конституційно-правових засад (принципів) організації і діяльності судів загальної юрисдикції покладено поділ засад (принципів) правосуддя на організаційні і процесуальні. Будучи єдиною, система конституційно-правових засад (принципів) організації і діяльності судів загальної юрисдикції поділяється на дві підсистеми:

I. Засади організації судів загальної юрисдикції;

II. Засади діяльності судів загальної юрисдикції.

Конституційно-правові засади (принципи) діяльності судів загальної юрисдикції хоча й пов'язані між собою, але утворюють самостійні підсистеми, кожна з яких відрізняється сферою поширення і призначенням. Засади діяльності судів загальної юрисдикції поділяються на:

- 1) конституційні матеріальні;
- 2) конституційні процесуальні.

Конституційні процесуальні засади діяльності судів загальної юрисдикції похідні від конституційних матеріальних засад і слугують ефективній реалізації останніх.

Конституційні процесуальні засади – це основні положення, сформульовані в процесуальних нормах права, які розкривають суть здійснення певної форми правосуддя судами загальної юрисдикції та відображають її специфіку. До них належать:

- державна мова судочинства;
- гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами;
- рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- змагальність сторін та свободу в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- забезпечення обвинуваченому права на захист;
- забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом;
- колегіальний та одноособовий розгляд справ;
- диспозитивність;
- обов'язковість рішень суду;
- принцип права на свободу та особисту недоторканість, недоторканість житла.

Аналіз процесуальних кодексів України дає підстави зробити висновок про відсутність в них окремої норми, яка б закріплювала засади (принципи), що відображають особливості здійснення відповідних форм судочинства. Наявність такої норми можна простежити лише в Кодексі адміністративного судочинства з подальшим розкриттям суті кожного принципу в окремо викладеній статті. Тому пропонується доповнити глави «Основні положення» в процесуальних кодексах нормою, яка б закріплювала систему засад (принципів), що відображають сутність цієї форми правосуддя, оскільки саме у засадах (принципах) виражені особливості конкретного виду правосуддя. Суть кожного принципу необхідно розкривати в окремій нормі.

Необхідно відмітити, що гласність і повне фіксування судового процесу технічними засобами є невід'ємними та обов'язковими складовими судового процесу в межах, установлених Конституцією України та деталізованих у процесуальному законодавстві. Це є важливою новелою для української правової системи. Саме завдяки цій zasadі судочинства в Україні наблизилося до європейських стандартів, хоча проблем тут ще чимало.

Проте Конституційний Суд України в Рішенні у справі про фіксування судового процесу технічними засобами від 8 грудня 2011 року № 16-рп/2011 висловив правову позицію, згідно з якою повне фіксування судового процесу технічними засобами є самостійною засадою судочинства (абзац другий підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини) [9].

Конституційне положення про повне фіксування судового процесу технічними засобами може втілюватись у правовідносинах через поточне процесуальне законодавство, яке його конкретизує, а також як норма прямої дії (стаття 8 Основного Закону України) [1, с. 5].

Конституційні аспекти реалізації повного фіксування судового процесу технічними засобами як основної засади судочинства по-новому привертають увагу науковців і практиків, зокрема у зв'язку з прийняттям Конституційним Судом України зазначеного Рішення.

Специфіка конституційного регулювання організації і діяльності судів загальної юрисдикції в Україні полягає в наступному:

а) Конституція України має вищу юридичну силу відносно засад (принципів) судочинства, обов'язкових для галузевого законодавства;

б) Конституція закріплює лише основні засади (принципи) організації і діяльності судів, які є вихідними засадами при побудові судових установ та розробці процедури їх діяльності;

в) конституційне регулювання поширюється на різні форми судочинства – цивільну, кримінальну, господарську, адміністративну – і в той же час закладає основи організації єдиної судової системи;

г) основні засади (принципи) організації і діяльності судів, як правило, містяться в Конституції;

д) правосуддя виділено з інших сфер державної діяльності з тієї точки зору, що формулювання його засад (принципів) відокремлені та об'єднані в самостійному розділі Конституції.

Висновок. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що конституційно-правове регулювання судової влади в країнах Європи має ряд особливостей. По-перше, в Основному Законі держави, як правило, закладаються основні засади організації та діяльності судової влади. По-друге, судова система на рівні конституції окреслюється досить схематично, деталі ж викладені на рівні законодавства про судоустрій. Проте конституції зарубіжних країн, як правило, не оминають визначення юрисдикції вищого суду країни. По-третє, обсяг конституційного регулювання судової влади значно розширився за останні десятиріччя, і провідне місце у цьому займають постсоціалістичні країни. Роль суду в системі поділу влади визначається в основному його повноваженнями по контролю за законністю діяльності інших гілок влади. Конституція України 1996 р. порівняно з іншими конституціями країн Європи містить досить детальне регулювання основ судоустрою й судочинства і закладає основи ефективного механізму впливу суду на інші гілки влади. Однак у подальшому варто зосередити увагу науковців і практиків на удосконаленні способів впливу суду на вищі органи державної влади і вищих посадовців держави, зокрема, притягнення останніх до конституційно-правової відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2013. – 52 с. Конституція України. – С. : ТОВ «ВВП Нотіс», 2012. – 48 с.
2. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Верховна Рада України від 28.04.1992 № 2296-XII. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2296-12>
3. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/2453-17>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України [...] від 11.12.2003 № 20-рп/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v020p710-03>
5. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. – 2-ге вид., переробл. та доопр. – К. : Прав. єдність : Алерта, 2010. – 432 с.
6. Судові системи західних держав / Відпов. ред.: В.А. Туманов. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
7. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: У 4-х томах. Тома 1-2. Загальна частина: Підручник / Відпов. ред. проф. Б.А. Старшун, - 3-тє вид., оновлене та доповнене. – М. : Видавництво БЕК, 2000. – 784 с.
8. Апарова Т.В. Конституційне регулювання організації та діяльності судів: зарубіжна практика / Журнал російського права. 1998, № 6. – С. 17-18.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою [...] від 08.12.2011 № 16-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v016p710-11>

УДК 347.962.1/2(477+73)

Слободяник Н. С., аспірантка кафедри організації судових та правоохоронних органів НУ «ОЮА»

Актуальні питання формування суддівського корпусу: аналіз досвіду України та США

У статті висвітлюються проблемні аспекти формування суддівського корпусу у світлі аналізу досвіду окремих штатів США. Зроблено спробу розкрити основні засади формування суддівського корпусу шляхом виборності суддів. Розкрито актуальні проблеми, недоліки та переваги формування суддівського корпусу шляхом виборності суддів. Надаються пропозиції щодо шляхів впровадження цього інституту в нашій державі та стосовно основних напрямків подальшого розвитку законодавства у цій сфері.

Ключові слова: суддя, виборність суддів, судоустрій, статус судді, вимоги до кандидата на посаду судді.

В статье освещаются проблемные аспекты формирования судейского корпуса в свете анализа опыта отдельных штатов США. Сделано попытку раскрыть основные принципы формирования судейского корпуса путём выборности судей. Раскрыты актуальные проблемы, недостатки и преимущества формирования судейского корпуса путём выборности судей. Предоставляются предложения относительно путей внедрения этого института в нашей стране и по основным направлениям дальнейшего развития законодательства в этой сфере.

Ключевые слова: судья, выборность судей, судоустройство, статус судьи, требования к кандидату на должность судьи.

The article highlights challenges of the formation of the judiciary in the light of the experience gained from individual states in the USA. The attempt is made to discover underlying principles for the development of the judiciary by electing judges. It reveals current problems, disadvantages and benefits of forming the judiciary by